

УДК 159.9:316.6:355.23

І. М. ЛЕВИЦЬКА,

аспірант Національної академії Служби безпеки України, м. Київ

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ ДЕСТРУКТИВНИМИ РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

На основі аналізу періоджерел та наукових видань у статті представлені результати дослідження методів маніпулятивного впливу на adeptів, які використовують розповсюджені в Україні деструктивні релігійні організації. Окреслено наслідки кожного методу маніпулятивного впливу на психіку віруючих деструктивних культів.

Ключові слова: *деструктивний релігійний культ, маніпуляція, маніпулятивний вплив, adept, залучення до культу, психотехніки.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні в країнах Заходу поширилися так звані нові культи або релігії “Нового століття”. Вони виникли у 60-х роках ХХ ст. і поширилися у США, а згодом у країнах Західної Європи [11]. Новостворені релігійні організації почали з’являтися і в Україні, вони вже не викликають суспільної паніки, а потребують ґрунтовного вивчення фахівцями-релігієзнавцями, суспільствознавцями, юристами і психологами.

Конституцією України (ст. 35) гарантується свобода світогляду та віросповідання, не заперечується участь громадян у релігійних культах чи релігійних обрядах [15]. Відтак, на території України діє багато традиційних і нетрадиційних релігійних організацій. Окремі з них являють собою еkleктичну суміш однобічно взятих фрагментів декількох релігій, а також забобонів, яким надаються крайні форми [2, 4, 6]. Віруючі, як свідчить практика, усе частіше потрапляють під психологічний вплив деструктивних релігійних культів, які докорінним чином змінюють не лише світо-

гляд, суть і форму самого життя людини, а глибинні пласти психіки. Тому актуальною є проблема правильної ідентифікації нетрадиційних релігійних організацій шляхом окреслення методів маніпулятивного впливу на adeptів, які використовують деструктивні релігійні культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано рішення даної проблеми і на які спирається автор. До недавньої пори про деструктивні релігійні культури писали мало або зовсім не писали, тому що для обговорення даної тематики потрібні були фундаментальні дослідження, а також час, який довів, що психологічний вплив у деяких релігійних культурах може бути руйнівним для психіки adeptів. Вивчення культур почалося із батьківщини їх виникнення – США. Найбільш відомими американськими дослідниками цієї проблеми стали: Ч. Брейден, Д. Чейфер, У. Мартін, В. Баален, Дж. Оруелл, Ч. Фергюсон, М. Бах. Позиції зазначених авторів відрізняються полярністю ставлення до нетрадиційних неорелігій. Найбільш радикально до поширення на своїй території деструктивних релігійних організацій ставиться Росія. Серед науковців, які досліджували проблему виникнення неорелігій та психічного насилля з боку деструктивних релігійних організацій, варто відзначити Е. Волкова, О. Дворкіна, О. Дмитрієва, М. Фокіна.

В Україні проблема деструктивних релігійних організацій (у відкритих виданнях) не виходить за межі поодиноких фахових досліджень, публікацій та документально-публіцистичних фільмів. Із науковців, які в контексті релігієзнавства, соціології, юриспруденції вивчали неокульту, є: О. Сидоренко, Д. Роговенко, В. Петрик, Є. Ліхтенштейн, С. Сьомін. Низка питань щодо психологічних аспектів деструктивних нерелігійних рухів у нашій державі є малодослідженою. Наукова розробка була започаткована у 2006 році Інститутом досліджень соціальної та політичної психології АПН України та Асоціацією політичних психологів України. Ними проводилося вивчення громадської думки населення України щодо ставлення до неокультурів. За результатами опитування у суспільстві переважає помірно негативне ставлення до діяльності нетрадиційних релігійних організацій, а частка тих, хто ставиться до них цілком терпимо, є відносно невеликою. “В оцінках новітніх релігій домінує усвідомлення певної неприродності та непритаманності їх українському соціумові, але припускається можливість їхнього функціонування за умови додержання норм моралі та закону” [1].

Мета статті. На основі аналізу наукових робіт з проблеми та опрацювання першоджерел деструктивних релігійних культів (які з етичних міркувань не зазначаються автором статті) виокремити спектр методів маніпулятивного впливу, що найчастіше використовуються цими релігійними організаціями. Окреслити наслідки маніпулятивного впливу на психіку adeptів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриття основного змісту статті передбачає уточнення понятійного апарату. Під терміном “маніпуляція” будемо розуміти “умисне і приховане спонукання іншої людини до переживання певних станів, прийняття рішень і виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором його цілей” [14]. Маніпулятивний вплив у релігійному культі будемо розглядати як примус людини відчувати, думати і діяти так, як це вигідно маніпулятору (лідеру культу), але при цьому так, щоб людині не здавалося, що її примусили [7, 13, 14]. Деструктивні релігійні культу – це руйнівні для психіки віруючих релігійні або містичні організації, що культурно, ментально не вкорінені в Україні, історично не успадковані нашим народом від попередніх поколінь, не притаманні його релігійній духовності. Адепт – віруючий деструктивного релігійного культу. Залучення до культу – формування психологічної залежності адепта від культу методами прихованого психологічного впливу.

У ході вивчення психологічних аспектів діяльності деструктивних релігійних організацій чітко простежуються ідентичні ознаки (каркас) внутрішньої структури культу, а також засоби та методи психологічного впливу на adeptів. Окремо взятий метод маніпулятивного впливу, як правило, не становить серйозної загрози для психіки, однак сукупність способів, методів, прийомів, технік маніпулятивного впливу є небезпечною для психічного здоров'я людини [7,10].

Шляхом аналізу діяльності деструктивних культів удалося виокремити методи маніпулятивного впливу, які найчастіше використовуються при залученні до культу та перетворення віруючих в adeptів:

1. Контроль часу та діяльності. Зазначений тактичний прийом передбачає дотримання adeptами суворого розпорядку та графіку, у межах якого кожен момент перебування у культі пов'язаний із напруженою фізичною та психологічно діяльністю. Більша частина часу присвячується культовим ритуалам “спілкування з Богом”. Графік може включати лекційний марафон, семінари, тривалі проповіді, інтенсивні консультації, вивчення літератури релігійного спрямування тощо. Це залишає мало часу або зов-

сім його не залишає для усамітнення та роздумів, спілкування із особами, які перебувають за межами культу [2, 6].

Результатом є фізичне та психічне виснаження, на фоні якого підвищується навіюваність адептів. Ослаблюється здатність критично сприймати групу та віровчення. Важливим наслідком є розрив соціальних зв'язків із попередньою референтною групою, поділ світу на “Ми” (прибічники культу) і “Вони” (ті, хто не розділяє віровчення), загострення протиріч між цими двома полярними таборами.

2. Контроль поведінки. В укладі кожного культу домінують жорсткі правила та розпорядження. Адептам нав'язуються стиль одягу, їжа та напої, які можна вживати. Прийняття будь-якого рішення передбачає отримання дозволу від лідера [3, 4, 8].

Результат – відображається потяг до ініціативи та індивідуалізму, адже починає домінувати групова думка. В адептів формується почуття покори та залежності.

3. Інформаційний контроль. Інакше кажучи, маніпулювання інформацією – передбачає осуд та дискредитацію таких джерел інформації, як телебачення, преса, наукові видання, контроль спілкування із особами, які не перебувають у культурі. Адептів “бомбардують” культурною літературою, записами з ідеологічної обробки, класифікуючи культурову інформацію як “секретну”. Зокрема, розголошенню не підлягає інформація про те, хто є лідером, які пожертвування та фінансові зобов'язання покладаються на віруючих [2, 8, 12]. Часто використовується спотворення інформації: “Ми збираємо гроші для дітей, які позбавлені сприятливих умов проживання”, “Ніхто із наших послідовників не дає гроші лідеру”.

Результат – інформаційний контроль забезпечує однобоке сприйняття дійсності у напрямку, вигідному лідерам культу, створює передумови інформаційної дезадаптації за межами релігійної організації, спонукає укріпленню міжособистісних зв'язків у середині культу шляхом формування нового специфічного світогляду, який зрозумілий лише віруючим.

4. Маніпуляція мовою. Широко використовується маніпуляція змістом слів, при цьому вводяться в обіг нові слова, значення яких зрозуміле тільки прибічникам культу [2, 12]. Так, в одному із релігійних культурів поняття “розум” означає підступні думки і внутрішні психічні сили, які відводять людину від Бога, а слово “знання” – оволодіння спеціальними методиками медитації, які дають адептам знання Бога. Часом в обіг вводяться нові слова, які зрозумілі тільки віруючим культу, а саме: “ко-

лород” – перевтілення душі, “ладування” – індивідуальна консультація з метою кармічного зцілення душі.

Результат – адепти почувають себе посвяченими у винятково “боже-ственне” розуміння ідеології культу, вони отримують нове знання, відтак почувають себе досить комфортно, спілкуючись із собі подібними [3]. Як тільки новий сленг стає частиною їхнього повсякденного спілкування, вони почувають себе не комфортно за межами культу [12]. Зазначена тенденція посилює міжкультові зв’язки та розриває контакти із не культовим світом.

5. Відучування від критичного, раціонального мислення. З метою розвіювання у віруючих (переважно з числа новоприбулих) сумнівів, критики чи потреби задавати складні питання віруючими завжди є ряд універсальних тверджень, з модальністю у майбутнє або з елементами погрози. Наприклад, “Усе стане ясно з часом”, “В основі всякого сумніву перебуває Сатана”, “Якщо ти хочеш пізнати Бога, то маєш вийти за межі реальності”, “Через твоїх родичів Бог перевіряє, наскільки сильною є твоя віра”. Адептам навіюють думку, що той, хто протистоїть віруванню культу, може направлятися силою сатани чи невіглаством [2–4,12].

Результат – адепти почувають провину через сумніви, задані проблемні запитання чи використання своїх інтелектуальних здібностей для оцінки культу. Деякі із віруючих починають сприймати свій розум як порушника спокою, генератора “отруйних” сумнівів, “зброю в руках Сатани”. Як наслідок, наростають внутрішні конфлікти, знижується критичність мислення, підвищується навіюваність, уся інформація сприймається на віру як така, що не підлягає запереченню. Укріплюється уявлення, що сумніви відносно групи відображають недоліки того, хто відчуває ці сумніви. У той же час групові норми набувають форми ідей, що не підлягають жодній критиці чи запереченню.

6. Засвоєння психологічних технік, що викликають змінений стан свідомості. Найчастіше неокультисти використовують трансів стани, у тому числі дихальні практики, завдяки яким на фізіологічному рівні відбувається перенасичення чи збіднення організму киснем, що впливає на функціонування мозку та подальшу зміну психічних станів. У багатьох культурах використовують монотонні співи, голосолалії (промовляння беззмислових, не пов’язаних між собою, звукосполучень у стані індивідуального чи групового екстазу), самогіпноз, візуалізації. Через вплив на органи чуття в першу чергу аудіальний та візуальний канал, шляхом ритмічного гучно-

го удару в гонг, спеціально підбраної гама кольорів чи миготіння світла з'являються різного роду галюцинації. Не секрет, що деякі культу не гробуть вживанням психотропних речовин, які оманом підмішують у їжу та напої [2–4, 6, 8, 11].

Результат. Зазначені техніки, особливо якщо вони розкриваються перед новонаверненими в ході напружених церемоній посвячення, часто змушують adeptів почувати себе причетними до особливих і божественних сил. Стимуляція трансів розвіює сумніви у віруючих, підвищує навіювання, створює сприятливе підґрунття для подальшої ідеологічної обробки. У людей із пограничними станами чи психічними патологіями подібного роду методи впливу можуть призвести до серйозних загроз психічному здоров'ю.

7. Використання ісповідальних сесій та доносів. Практично кожен культ передбачає зазначену форму отримання інформації про віруючих чи новоприбулих adeptів з метою “очищення” душі, їх спасіння “від дурної природи” [6, 8].

Результат – розкриваючи особисту інформацію про своє минуле і теперішнє, віруючі можуть спочатку відчувати провину і сором, а потім полегшення, адже ніхто їх не докоряє і не звинувачує. Однак, з часом adeptи відчувають залежність від лідерів релігійної організації, які посвячені в особисту інформацію. Її розголошенням погрожують лідери, якщо у adeptів виникає бажання залишити культ. З цією метою використовується шантаж, блеф, наклепи та інші методи маніпулятивного впливу чи примусу [2].

8. Груповий вплив. Якщо віруючі погоджуються із цілями групи, то їх очікує схвалення, підтримка, підвищення у статусі; якщо хтось діє всупереч культовим вимогам – його чекає осуд, приниження, дезадаптація до моменту покаяння. У деяких культурах схвалюють шпигунство, що в межах конкретної релігійної громади сприймається як подвиг.

Результати – незважаючи на особисті переконання adeptів, які частково суперечать культовому вченню, віруючі під груповим тиском піддаються психологічному впливу. Страх бути вигнанцем та ізгоєм референтної групи спонукає їх змінювати власні переконання [10, 13].

9. Публічні заяви про вірність культу. Зазвичай проголошення публічних заяв перед громадою передбачає обіцянку вербувати інших. Деякі культу пропонують успішним агітаторам підвищення статусу, матеріаль-

ну винагороду, пільги. З метою посилення дієвості даного маніпулятивного методу впливу процедура відданості культу закріплюється письмово.

Результат – публічна заява та письмове її підтвердження посилює відданість adeptів, вони бояться залишити культ. Тих, хто хоче це зробити, змушують відчувати почуття провини, сором. Переважно використовують шантаж, всезагальний осуд, погрози: “Якщо ти підеш, то твоє життя розвалиться на шматки”, “Твоя душа згниє”, “Постраждають твої родичі”, “Твоє життя буде в небезпеці”.

10. Утопічні обіцянки. Adeptів заради спасіння, здійснення миру чи вічного життя спонукають докладати більше старань та зусиль, більш віддано молитися, якісніше працювати, активніше проповідувати, і лише тоді вони досягнуть обіцяної культом винагороду: “спасіння”, “прощення гріхів”.

Результат – прагнучи досягти утопічних ідеалів, віруючі звинувачують себе за те, що недостатньо старанні та віддані. Зазначена тенденція сприяє їх активізації, формуванню фанатизму, що загрожує психічному здоров'ю віруючих [6].

11. Позбавлення не культових зв'язків та надання емоційної підтримки. Як правило, у культ потрапляють люди, які психологічно потребують підтримки, емоційної прив'язаності, перебувають у стані фрустрації. Новоприбулого adeпта оточують увагою та безмежним прийняттям, його психологічно підтримують та практично не залишають наодинці із своїми життєвими проблемами.

Результат – adeptи стають залежними від культу в дружбі, близькості та емоційній підтримці. Почуття відчуженості, ворожості і параної відносно не культового світу все більше посилюються.

12. Контроль сексуальної близькості та інтимних стосунків. Лідер або правила релігійної громади можуть диктувати, коли і на кому одружуватися, коли народжувати дітей, робити стерилізацію чи аборти.

Результати – в adeptів розвивається спотворене ставлення до інтимних відносин, знеособлений погляд на сексуальність та сімейні стосунки. У деяких культах лідери отримують змогу задовольняти власні спотворені сексуальні примхи.

13. Фінансові зобов'язання. На користь релігійної громади adeptи часто передають спадок, банківські рахунки, платіжні чеки, майно (будинки, автомобілі, побутову техніку). Деякі культові організації вимагають від

своїх членів дотримання заповіді про десятину. Внаслідок пожертвувань культ отримує не один мільярд доларів [12].

Результат – фінансові зобов'язання змушують adeptів залишатися в культурі і працювати на реалізацію культових цілей. Значні кошти зосереджуються в руках лідерів культу, сприяють їх збагаченню. Велика кількість сект утримує свого роду гуртожитки (“монастирі”, “будинки”, тощо), де віруючі, крім служіння, проживають і працюють “на благо віри”.

14. Відмова від сну, їжі, напоїв. Під маскою духовних вправ, необхідного тренінгу чи реалізації термінових проєктів (планів) люди виснажують власне здоров'я.

Результат. Стан голоду, спраги, втоми, недосипання викликає змінений стан свідомості, у результаті чого людина стає відкритою для подальших маніпулятивних впливів. На фоні втоми відбувається не критичне сприйняття нових доктрин, цілей і понять (дефініцій) культу. Саме такий штучно створений психічний стан сприяє зміні попередніх цінностей.

15. Депривація приватності. Неможливість побути наодинці із своїми думками та переживаннями, надмірна нав'язливість “братів” та “сестер” поєднується із бомбардуванням любов'ю новоприбулого адепта. У новачка складається враження, що у культурі чекали лише на нього. Над ними не втрачається контроль ні на хвилину. Така процедура називається “сендвич” і вимагає, щоб новачок постійно перебував в оточенні двох приставлених до нього досвідчених adeptів. Саме вони покликані “співпрацювати” з ним та втягувати в культ [2, 8].

Результат – експлуатується потреба людини у визнанні, схваленні і любові. Людина, перебуваючи в стані ейфорії, зазнає зміненого стану свідомості, внаслідок чого підвищується навіюваність, знижується критичність, посилюється відчуття приналежності до групи.

16. Цитування першоджерел традиційних релігій (християнства, індуїзму, ісламу) та змінене її тлумачення. З метою підтвердження суджень під час проповідей adeptи використовують біблійні цитати. Однак їх тлумачення відповідає законам та правилам культу.

Результат. Тактика, що ґрунтується на жонглюванні термінами і цитатами, викликає у людини відчуття того, що вона недостатнього знає першоджерело, це її пригнічує і змушує переважно відмовчуватися. Часто, навіть добре розбираючись у конкретному питанні, “людина не наважується втягнутися в дискусію із страху бути висміяною за відмінності в основах вчення чи за недостатнє знання” [12].

Зазначені методи маніпулятивного впливу тією чи іншою мірою виражені у кожному деструктивному релігійному культі. Деякі з них сповідують нетерпимість до іновірців, починаючи від виявів зневаги та ненависті, закінчуючи фізичним насиллям [2, 6, 8]. Усі деструктивні культи мають загальні риси, які мають бути відомі кожному, хто має намір ознайомитися із новим релігійним віровченням, а саме:

1. Зазвичай служителі культу не називають себе своїми розповсюдженими іменами, йдеться про назву культу – вони називають себе “учнями Біблії”, “проповідниками істинної віри” тощо. Вони відкриваються вже тоді, коли адепт вже близький до них [12].

2. Культи маскують свою проповідницьку діяльність під благодійну, релігійно-просвітницьку діяльність, проведення курсів, тренінгів особистісного росту, пізнання себе і свого призначення.

3. Література, яка розповсюджується місіонерами, не має ніяких відмінних ознак, її важко відрізнити від видань традиційних релігій.

4. Найбільш розповсюджені культи використовують священні книги традиційних релігій, вільно їх цитують часто не залежно від контексту.

5. Проповідники часто використовують масові місіонерські кампанії.

6. Основні постулати традиційної релігії поєднуються із елементами язичництва чи релігійних течій Індії, Китаю, країн Сходу. Зазвичай такі культи перенасичені методами психологічного впливу на особистість, адже базуються на новітніх досягненнях психологічної науки.

Висновок. Отже, сучасність характеризується прихованим характером агресивних маніпуляцій, які у деструктивних релігійних культурах перетворились на потужні технології прихованого впливу на психіку адептів. Кожна людина, яка стає прибічником деструктивної релігійної організації, має усвідомлювати, що за гучно проголошеними ідеями та гаслами культу часто приховуються потужні психотехнології впливу на підсвідомість адепта. Тому інформування громадськості стосовно маніпулятивних методів впливу, що використовують деструктивні культи, мають, на нашу думку, спонукати віруючих більш критично та осмислено ознайомлюватися із положеннями неорелігій, а також диференціювати їх від тих культів, які використовують цивілізовані методи психологічного впливу.

Перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що питання психологічного впливу у деструктивних релігійних організаціях потребує поглибленого вивчення в рамках наукових досліджень, інформування населення щодо груп ризику, методів впливу, наслідків для психічного здоров'я.

Список використаної літератури

1. Васютинський В. О. Ставлення громадян до релігії та поширення “нетрадиційних релігій” : результати вивчення громадської думки населення України / В. О. Васютинський, О. А. Ліщинська ; Інститут соціальної та політичної психології АПН України. – К. : ТОВ “Легкоінк”, 2006. – 36 с.
2. Волков Е. Н. Экспертно-справочная информация о феномене скрытого психологического насилия, выражающегося в целенаправленном установлении отдельным лицом или группой лиц незаконного контроля над сознанием и жизнью других личностей без их добровольного и осознанного согласия / Е. Н. Волков. – Нижний Новгород : Изд-во братства во имя святого князя Александра Невского, 2000. – 543 с.
3. Волков Е. Н. Методы вербовки и контроля сознания в деструктивных культурах / Е. Н. Волков // Журнал практического психолога. – 1996. – № 3. – С. 76–82.
4. Волков Е. Н. Проблема социально-психологической деструкции в деятельности авторитарно-манипулятивных групп как проблема национальной безопасности / Е. Н. Волков // Журнал практического психолога. – 2004. – № 6. – С. 107–122.
5. Грачев Г. Манипулирование личностью: Организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия / Г. Грачев, И. Мельник. – М. : Мысль, 2006. – 153 с.
6. Дворкин А. Л. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования / А. Л. Дворкин. – 3-е изд. перераб. и доп. – Н. Новгород : Христиан. б-ка, 2007. – 813 с.
7. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы, защита / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо ; Изд-во МГУ, 1997. – 334 с.
8. Дмитриев О. В. Сектоведение: уголовно-правовые аспекты / О. В. Дмитриев, М. С. Фокин ; Омский гос. ун-т. – Омск : Изд-во Омского гос. ун-та, 2002. – 95 с.
9. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-ХІІ.
10. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия / Т. С. Кабаченко. – М. : Проспект, 2000. – 572 с.
11. Лубський В. І. Релігієзнавство : підручник / В. І. Лубський та ін. – Вид. 2-ге, доп. – К. : Академвидав, 2008. – 464 с.
12. Мартин У. Царство культов / Уолтер Мартин. – СПб : СП “ЛОГОС”, 1992. – 351 с.
13. Сергеечева В. С. Практикум манипулятора. Выбор мишени / В. С. Сергеечева. – СПб. : Питер, 2002. – 263 с.
14. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2007. – 265 с.

15. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.

Рецензент – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Фармагей О. І.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2013.

Левицкая И. Н. Использование методов манипулятивного влияния деструктивными религиозными организациями

На основании анализа первоисточников и научных изданий в статье представлены результаты исследования методов манипулятивного влияния на адептов, которые используют распространенные в Украине деструктивные религиозные организации. Очерчены последствия каждого метода манипулятивного влияния на психику верующих деструктивных культов.

Ключевые слова: *деструктивный религиозный культ, манипуляция, манипулятивное влияния, адепт, привлечение к культу, психотехника.*

Levytska I. M. Using of the manipulative influence methods by destructive religious organizations

Based on the analysis of primary sources and research publications the article concerns the analysis of manipulative influence methods on followers used by widespread destructive religious organizations in Ukraine. The implications of each manipulative influence method on the believers' psyche of destructive religious cults are outlined.

Keywords: *destructive religious cult, manipulation, manipulative influence, follower, involvement into cult, psychological techniques.*